

УДК 364.2;316.4

Гордей О.Д.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів

Національного університету державної податкової служби України

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ІНДЕКСУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовується необхідність розрахунку індексу людського розвитку та рівня життя населення в Україні. Розглядаються основні складові елементи, які враховуються при обчисленні рівня життя населення та індексу людського розвитку. Запропоновано основні напрями вирішення соціальних та економічних протиріч для покращення значень розглянутих індексів.

Ключові слова: індекс людського розвитку, рівень життя населення, соціальний розвиток, економічний розвиток, бідність, фінансова рівновага, прожитковий мінімум.

Гордей О.Д. ВЗАИМОЗАВИСИМОСТЬ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ И ИНДЕКСА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

В статье обосновывается необходимость расчета индекса человеческого развития и уровня жизни населения в Украине. Рассматриваются основные составляющие элементы, которые учитываются при исчислении уровня жизни населения и индекса человеческого развития. Предложены основные направления решения социальных и экономических противоречий для улучшения значений рассмотренных индексов.

Ключевые слова: индекс человеческого развития, уровень жизни населения, социальное развитие, экономическое развитие, бедность, финансовое равновесие, прожиточный минимум.

Hordei O.D. INTERDEPENDENCE LIVING STANDARDS AND HUMAN DEVELOPMENT INDEX IN UKRAINE

The necessity of calculating the index of human development and standard of living in Ukraine was explained in the article. The basic components that taken into account when calculating the standard of living and human development index were considered. The main directions of solving social and economic contradictions in order the values of the considered indices was improved.

Keywords: human development index, the standard of living of the population, social development, economic development, poverty, financial equilibrium, the subsistence minimum.

Постановка проблеми. Перше десятиліття двадцять першого століття, за свідченнями вчених, політиків, економістів, практиків, характеризується значною зміною системи цінностей, цільових орієнтирів і критеріїв суспільного прогресу. Актуалізуються дослідження щодо визначення умов життєдіяльності людини, рівня та якості її життя, ролі держави в цьому процесі. Ідеї про те, що люди та їх розвиток є не тільки об'єктом дослідження у процесі оцінки ефективності фінансової політики, але й підвищення рівня життя, стає основною метою суспільного прогресу. Ці позиції отримують широку підтримку в економічних дослідженнях, при розробці національних і регіональних програм як економічного, так і соціального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складові рівня життя населення та індексу людського розвитку розглядали такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, як В. Майер [1], В. Мандибура [2], А. Сен [3], А. Сміт [4], П. Таунсенд [5] та інші.

У роботах названих авторів не приділялося достатньо уваги взаємозв'язку рівня життя населення та індексу людського розвитку, тоді як у соціально орієнтованій ринковій економіці як України, так і інших держав вони набули вагомий ролі.

Постановка завдання. Сьогодні ще не знайдено уніфікований, об'єктивний і безперечний критерій виокремлення частини суспільства, яке найбільше потребує державної допомоги, що відповідно зменшить соціальну диференціацію та підвищить рівень життя населення. Тому для вирішення досліджуваного завдання необхідно створити багатовимірні індекси рівня життя населення, причому важливу роль у побудові подібних інтегральних індикаторів відіграють не тільки об'єктивні матеріально-майнові показники, але і суб'єктивні оцінки матеріальної забезпеченості, базисом для яких стане індекс людського розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з важливих робіт у напрямі визначення основних складових рівня життя населення є дослідження П. Таунсенда (1928–2009) «Бідність в Об'єднаному Королівстві» (1979), в основі якого лежить думка, що межа бідності залежить від сучасних стандартів життя і для її аналізу слід враховувати зміни складу споживчого кошику в міру зростання загального рівня життя [5].

Такі теоретичні переконання цілком відповідають поглядам Адама Сміта (1723–1790), що були висловлені у його відомій книзі «Дослідження про природу і причини багатства народів», про те, що під предметами необхідності слід розуміти «не тільки предмети, які, безумовно, потрібні для підтримки життя, але й такі, обходитися без яких через звичаї країни вважається неприпустимим» [4, с. 391].

Усі ці форми втрат, за словами Амартьяна Сена (1933 р.н.), індійського економіста, який отримав у 1998 р. Нобелівську премію з економіки за вивчення проблеми бідності, «...жорстко обмежують потенційні можливості осіб, тобто їх свободи і права, необхідні для того, щоб вести належний для себе спосіб життя» [3, р. 87]. Він вивів індекс людського розвитку.

Важливо підкреслити, що розширена уява про бідність має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Особливий інтерес в цьому контексті має розгляд впливу рівня бідності на рівень життя населення. Різноманітні параметри рівня життя (дохід, освіта, здоров'я тощо) тісно взаємодіють між собою, посилюючи або послаблюючи показник бідності.

Основним інтегральним кількісним показником, визначеним у системі ООН, що широко використовується для оцінки життєвого рівня населення, є індекс людського розвитку. У ньому сумарно оцінюються рівні здоров'я і тривалості життя, писемності дорослого населення і забезпеченість громадян на-

вчальними закладами, ВВП на душу населення. Індекс людського розвитку служить показником для міжнародного зіставлення рівня і якості життя населення різних країн. Сьогодні за цим індексом можна порівняти більшість країн світу.

Індекс людського розвитку (далі – ІЛР) або індекс розвитку людського потенціалу (далі – ІРЛП) був розроблений Програмою розвитку ООН (ПРООН). Саме його розрахунок став одним із «лакмусових папірців» визначення ефективності фінансового механізму реалізації соціальних функцій держави. У другій половині 80-х рр. ХХ століття він був запропонований міжнародною організацією при ООН як узагальнюючий показник рівня життя населення. Сьогодні він є загальноновизнаний як універсальний зведений показник і використовується при аналізі соціально-економічного стану як в окремих країнах, так і у світі в цілому. Цьому сприяло впровадження за рекомендацією Статистичної комісії ООН Єдиної системи соціально-демографічної статистики (далі – ЄССДС), яка з 70-х рр. ХХ століття почала впроваджуватися в національних і міжнародних статистичних службах [6].

ІРЛП заснований на чотирьох принципах розвитку людської особистості і потенціалу, до яких відносять:

- 1) продуктивність як результат ефективної діяльності, направленої на підвищення доходу і економічного зростання;
- 2) рівність, що розуміється як рівність можливостей в реалізації здібностей і користування благами;
- 3) стійкість, що дозволяє забезпечити доступ до можливостей цивілізації не тільки нинішнім, але і майбутнім поколінням;
- 4) перспективність (розширення можливостей), який припускає, що розвиток здійснюється не тільки на користь людей, але й їх зусиллями.

Дані принципи також притаманні й процесу фінансового забезпечення рівня життя населення, зокрема цих принципів необхідно дотримуватися під

час реалізації соціальних функцій держави. Серед показників для розрахунку величини ІРЛП використовують такі соціальні характеристики: очікувану тривалість життя; рівень освіти; та економічні – реальний ВВП, розрахований на одну особу. Усі разом вони відображають три складові якісної характеристики рівня життя населення: можливість вести здоровий спосіб життя, отримати достатній рівень знань, підтримувати гідний людини рівень життя.

Як наслідок, розглядаючи загальні тенденції щодо рівня життя населення, можна частково використовувати індекс людського розвитку (таблиця 1).

Для України ООН почала розраховувати ІЛР з 1990 року і його значення в 2009 році становило 0,796. Україна була віднесена до країн із середнім рівнем людського розвитку. У 1995 році індекс людського розвитку в Україні був рівний 0,747, а в 2000 році дещо зріс і склав 0,754. За даними ООН, у 2003 році ІЛР склав 0,766 і Україна за показником ІЛР зайняла 78 місце із 177 досліджуваних країн. У 2009 році – 0,796, що забезпечило тільки 85 місце із 182 досліджуваних країн [8]. Після деякого підвищення значення показника ІЛР у 2010–2011 роки відбулося стрімке зниження у наступні два (див. таблицю 1). Для порівняння найнижчий показник ІЛР у 2013 році у Центрально-Африканській республіці – 0,341, Демократичній республіці Конго – 0,338 та Нігерії – 0,337 (185, 186 і 187 місця відповідно), а найвищий у Норвегії – 0,944, Австралії – 0,933 та Швейцарії – 0,917 (1, 2 та 3 місця відповідно) [10]. На нашу думку, показники ІЛР досить інерційні і радикальних змін їх значень для України поки не передбачається. Тому у процесі забезпечення ефективного фінансового механізму реалізації соціальних функцій держави необхідно розробити таку оцінку рівня життя населення, яка б характеризувалася фінансовими показниками для збільшення оперативності як їх визначення, так і реагування на зміну їх значень.

Для країн з ринковою економікою, які прагнуть вступити до Європейського Союзу (далі – ЄС), вибір стає зрозумілим: програма трансформацій та порядок денний європейської інтеграції взаємно підсилюються, тому що вимагають реалізації однакового пакета фінансових, економічних та інституціональних реформ. У вересні 2000 року Президент України затвердив державну Програму інтеграції України до ЄС. Відтоді перед українськими фінансистами, бізнесменами та широкою громадськістю постали можливості та виклики, подібні до тих, які десятки років тому виникли у багатьох країнах Центральної Європи.

Для більш точної оцінки людського розвитку та реалізації цілей розвитку тисячоліття в Україні використовується вітчизняна методологія, наближена до методології розрахунку показників ООН. Однак в Україні цілком відсутні статистичні дані про фінансування національних проектів, які призводять до підвищення рівня життя населення. Причому тільки у програмі ПРООН відбувається функціонування і фінансування великої кількості проектів (рис. 1), що

Таблиця 1
Індекс людського розвитку України, 1993–2013 рр.

Рік звіту ООН	Рік моніторингу	ІЛР України	Рейтинг України за ІЛР	Кількість країн у рейтингу ІЛР
1993	1990	0,800	45	177
1998	1995	0,748	102	174
1999	1997	0,721	91	174
2000	1998	0,744	78	174
2001	1999	0,742	74	162
2002	2000	0,755	80	173
2003	2001	0,766	75	175
2004	2002	0,777	70	177
2005	2003	0,766	78	177
2006	2004	0,774	77	177
2007	2005	0,788	76	177
2008*	2006	0,786	83	179
2009**	2007	0,796	85	182
2010***	2008	0,725	79	187
2011***	2009	0,729	76	187
2012****	2010	0,733	83	187
2013****	2011	0,734	83	187

* Джерело: [7]

** Джерело: [8]

*** Джерело: [9]

**** Джерело: [10]

мають на меті фінансове забезпечення рівня життя населення.

Програма розвитку ООН (ПРООН) – організація при ООН з надання допомоги країнам-учасникам у галузі розвитку. ПРООН надає допомогу урядам у проведенні наукових досліджень та досліджень природних ресурсів, у створенні навчальних закладів, у розвитку енергетичних ресурсів, надає консультаційні та експертні послуги, навчає фахівців, постачає устаткування тощо. Допомога ПРООН безкоштовна (таблиця 2).

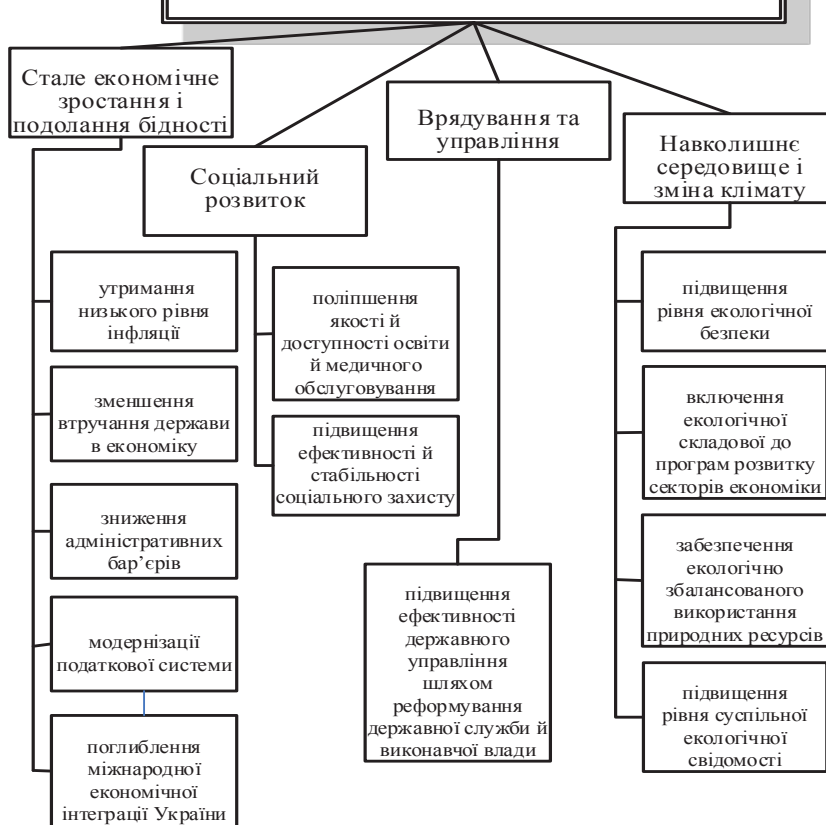
Рамкова програма визначає основні стратегічного планування та діяльності ООН в Україні на наступні п'ять років відповідно до 4 головних сфер партнерства [12]:

- стале економічне зростання і подолання бідності;
- соціальний розвиток;
- врядування та управління;
- навколишнє середовище та зміна клімату.

У досягненні визначених цілей братимуть участь 20 установ системи ООН, серед яких Програма Розвитку ООН (UNDP), Фонд народонаселення ООН (UNFPA), Дитячий фонд ООН (UNICEF), Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу (UNAIDS), Міжнародна організація праці (ILO), Управління ООН з наркотиків та злочинності у Молдові та Україні, Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO), Міжнародна організація з міграції (IOM), Світовий Банк (WB) та Міжнародна фінансова корпорація (IFC), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Міжнародне Агентство з Атомної Енергії (IAEA), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), Європейська економічна комісія ООН (UNECE), Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP), Організація ООН з питань освіти, науки та культури (UNESCO), Організація ООН з промислового розвитку (UNIDO), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, ООН – Жінки (UN Women) [12].

У процесі забезпечення фінансової рівноваги рівень життя оцінюється ефективністю фінансового забезпечення усіх складових системи на чолі з індивідом-громадянином і є критерієм при виборі напрямів і пріоритетів економічної і соціальної політики держави. Про рівень життя в країні можна

Компоненти програми партнерства ООН та України (2012–2016 рр.)

Рис. 1. Схема фінансового забезпечення програми партнерства Україна та ООН*

*Джерело: побудовано автором на основі [11]

Таблиця 2

Загальний бюджет фінансування програми партнерства Уряду України та ООН (2012–2016)*

Компонент Програми	Індикативні ресурси (млн дол. США)
Стале економічне зростання і подолання бідності	12,450
Соціальний розвиток	64,000
Врядування та управління	21,585
Навколишнє середовище та зміна клімату	34,730
Усього	132,765

*Джерело [11, с. 14]

судити також і за співвідношенням забезпечених і бідних верств населення. У світовій практиці розрізняють дві основні форми бідності: абсолютна – за відсутності доходу, необхідного для забезпечення мінімальних життєвих потреб індивіда або сім'ї, і відносна – коли дохід не перевищує 40-60% середнього доходу по країні.

Міждержавне зіставлення бідності має умовний характер через неоднакову базу (мінімальний прожитковий рівень), закладену в основу для розрахунку порогу бідності. Бідність основної частини населення, як і раніше, залишається основною соціальною проблемою країни та перешкодою для підвищення рівня життя.

Зменшення бідності в ПРООН є ключовим завданням, оскільки це критичний соціально-економічний стан частини населення, які не забезпечені у достатньому рівні фінансовими, майновими й іншими ресурсами, а отже, у них низький рівень задоволення своїх природно-фізіологічних, матеріальних і духовних потреб. Бідні – це не просто люди з відносно низькими доходами. Це члени певного соціуму, суспільства, що живуть за їх законами, але позбавлені мінімально необхідного набору соціального стандарту (встановлені законодавством України мінімальні необхідні рівні гарантій соціального захисту, які забезпечують задоволення основних потреб людини). Проблема бідності існує у всіх країнах світу, і її рівень залежить від стадії розвитку суспільного виробництва, можливостей індивіда та умов життєдіяльності населення.

Економічне зростання є основним чинником, який визначає рівень життя населення і безпосередньо впливає на ступінь підвищення його фінансового забезпечення. Кінцевою метою соціально-економічного розвитку будь-якої країни та її регіонів є підвищення рівня життя своїх громадян. Темпи економічного зростання є пріоритетними в оцінці рівня життя населення за умови ефективного розподілу фінансових ресурсів через Державний бюджет України.

Сьогодні людський розвиток вважається головною складовою національного багатства і основною рушійною силою економічного зростання, його метою [13, с. 3]. На нашу думку, забезпечення ефективного функціонування системи фінансового забезпечення рівня життя населення дозволить підвищити індекс людського розвитку в Україні у результаті реалізації раціональних принципів перерозподілу фінансових ресурсів у соціально-економічному розвитку держави.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, держава здатна взяти на себе додаткові соціальні зобов'язання і нові соціальні функції, властиві розвиненій соціальній державі лише за наявності певних передумов. Реалізація функції соціальної держави у нашій країні можлива лише в разі забезпечення позитивної динаміки рівня життя як інтегрального показника соціально-економічного прогресу і переорієнтації соціальної політики на середні стандарти, а саме:

1. Недосконала методика обчислення інфляції полягає у недостатньому врахуванні девальвації, унаслідок чого споживчий кошик громадян зменшився через неповне врахування товарів довгострокового користування, які задовольняють потреби громадян. Відповідно, відбулося стрімкіше зменшення рівня життя населення. Тобто громадяни збідніли, тільки виходячи з одного джерела фінансового забезпечення рівня життя населення, не враховуючи й інші.

2. Цілями держави у процесі фінансового забезпечення рівня життя населення є: підтримка рівня життя окремої особи та домогосподарств; подолання бідності; посилення соціальної інтеграції; зменшення соціальної нерівності; підвищення економічної ефективності функціонування всіх галузей реально-го сектору економіки. Загальною метою всіх економічних реформ є досягнення більш високого рівня життя населення. Необхідно виходити з передумови, згідно з якою, ринок лише тоді призводить до бажаних соціальних змін, коли держава виступає як один із агентів ринку, стимулюючих своїх партнерів до певних дій.

3. Необ'єктивно визначений прожитковий мінімум, неспроможний виступати як загальна оцінка рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм. Відповідно, встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів допомоги: соціальної, сім'ям з дітьми, у зв'язку з безробіттям, а також стипендій та інших соціальних виплат є заниженими в Україні і не відповідають економічним умовам розвитку суспільства.

4. Крім того, в Україні передбачається встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян, однак він незмінний з років незалежності – 17 гривень і не відповідає вимогам соціальної

політики. Такий підхід зменшує рівень життя населення, оскільки тільки за рахунок невідповідності прожиткового та неоподаткованого мінімуму відбувається значне погіршення рівня життя населення, яке отримує мінімальні соціальні допомоги. Відповідно, рівень життя населення пенсійного віку є на порядок нижчим від працюючого. Це необхідно враховувати під час запровадження пенсійної реформи з метою більшого фінансового забезпечення громадян, що досягли пенсійного віку.

Отже, завдання фінансового забезпечення рівня життя населення полягає перш за все у створенні основних передумов стимулювання економічної активності населення з метою ефективного використання фінансових ресурсів для підвищення рівня життя населення країни в цілому, зокрема соціальних груп, а також домогосподарств. Розробка механізму фінансування рівня життя має проводитися також за регіонами країни, завдяки чому виявляються відмінності в економічному розвитку у зв'язку з фінансовими, соціальними та іншими особливостями цих регіонів. Вищезазначені заходи у довгостроковій перспективі призведуть до покращення значення індексу людського розвитку, що забезпечить також підвищення рівня життя населення та інвестиційної привабливості країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Майер В.Ф. Уровень жизни населения и рост благосостояния народа [Текст] / В.Ф. Майер. – М. : Мысль, 1968. – 266 с.
2. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання [Текст] / В.О. Мандибура; ред.: Д.П. Богиня. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 255 с.
3. Sen A. Development as Freedom [Текст] / Sen, Amartya. – New York : Knopf, 1999. – 366 p.
4. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов [Текст] / Адам Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
5. Townsend P. Poverty in the United Kingdom [Текст] / P. Townsend. – Harmondsworth, 1979. – 659 p.
6. Статистична комісія ООН [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Статистичної комісії ООН. – Режим доступу : http://www.un.org/russian/ecosoc/about/stat_commission.shtml. – Назва з екрану.
7. Борьба с изменением климата: человеческая солидарность в разделенном мире : Доклад о развитии человека 2007/2008 [Текст] / ПРООН ; пер с англ. – М. : Издательство «Весь Мир», 2007. – 400 с.
8. Преодоление барьеров: человеческая мобильность и развитие : Доклад о развитии человека 2009 [Текст] / ПРООН ; пер с англ. – М. : Издательство «Весь Мир», 2009. – 232 с.
9. Human Development Report 2011 – Sustainability and Equity: A Better Future for All [Електронний ресурс] / International Human Development Indicator. – UNDP. – Режим доступу : <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/UKR.html>. – Назва з екрану.
10. Human Development Index trends, 1980-2013 [Електронний ресурс] / Human Development Reports. – UNDP. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/content/table-2-human-development-index-trends-1980-2013>. – Назва з екрану.
11. Рамкова програма партнерства Уряду України – ООН на 2012-2016 роки [Електронний ресурс] / UNAIDS. – Режим доступу : http://www.unaids.org.ua/files/UNPF12-16_Ukr.pdf. – 16 с. – Текст.
12. Уряд України та ООН в Україні підписали Рамкову програму партнерства на 2012–2016 роки [Електронний ресурс] / Організація Об'єднаних націй в Україні. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1292>. – Назва з екрану.
13. Международное сотрудничество на перепутье: помощь, торговля и безопасность в мире неравенства : Доклад о развитии человека 2005 ; пер. с англ. [Текст]. – М. : Издательство «Весь Мир», 2006. – 416 с.